

Hebrew Writers Association in Israel

מסע בעיר ומלואה

Author(s): רוחמה אלבג

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. 3 2002), pp. 17-19 יוני תשס"ב,

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23947825>

Accessed: 06-05-2018 08:34 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

"עירי שלי מיוסדת על הרים, ואף היא עשויה הרי הרים ונהרות ואגמים מקיפים אותה ונכנסים לתוכה ומעיינות טובים שופעים ויורדים לתוך יערות מלאים עצים וצפרים שוכנות על העצים ומציצות משם כעתן וכזמן וכמועדן"

(עגנון, ספר בוטשאטש)

ומוצנעת, טמונים שרידי האפר של שש מאות אלף יהודי גאליציה. מחנה ההשמדה בלז'ץ, שבו נחנקו בתאי גזים ונשרפו גם אנשי בוטשאטש, אינו מזכיר דבר מעברו, ומול המצבה הפשוטה עמדו חברי הקבוצה, שחלקם נושא את שמות הנרצחים, וקראו קדיש לנשמות בני משפחתם שזה מקום קבורתם.

לעיר, שעגנון סירס את שמה וכינה אותה שבוש, כרמו לחיים שנשתבשו בה, הציב בן העיר, ש"י עגנון, מצבת עולם בספרו המונומנטלי "עיר ומלואה". עגנון זנח את שמה הספרותי הטעון, והוא שב ומכנה את עירו האהובה בשמה המקורי "בוטשאטש". בכמאה וששים סיפורים שנכתבו במשך כעשרים שנה, הוא הציב לה יד ושם מרשים, שמעטות הערים בעולם, שזכו לו. במוטו לספר מציין עגנון שסיפוריו המלווקים כאן נכתבו בצערו וביגונו והם מוקדשים לעיר שהיתה "מלאה תורה וחכמה ואהבה ויראה וחיים וחסד למן היום הוסדה ועד שבא השיקוף המשומם והטמאים והמטרופים אשר עימו ועשו בה כליה".

"עיר ומלואה" מרכז בתוכו את ההיסטוריה בת מאות השנים של יהודי העיר, גדוליה וקטניה, ומדגיש את סיפורי רבניה החשובים, שושלת החזנים, למדנים, צדיקים וחסידים שפיארו אותה, מנהגי תפילה ודרשות, סיפורים ואנקדוטות גם על פשוטי העיר, כשעיקרם ביסוס וביצור מעמדה של בוטשאטש כקהילת קודש, עיר קטנה שכל אחד ואחד מיושביה הוא עולם ומלואו.

את הקובץ פתח עגנון בסיפור על נסיבות היווסדה, והמשיך בתיאור מפורט של מבני הציבור בה, דוגמת בית המועצות הגדול והקטן וכמובן בית הכנסת הגדול הסמוך לבית המדרש הישן, שהוא המוקד החשוב ברומן "אורח נטה ללון", שבו הוא מתאר את המפגש החוזר שלו עם העיר שכטבורה בית הכנסת:

"בית הכנסת הגדול שסבור הייתי עליו בילדותי שאין בעולם בנין גדול ממנו נתמעט היקפו ונגרעה קומתו".

מסע בעיר ומלואה

באוגוסט שנת 1930 ערך הסופר ש"י עגנון ביקור בעיר הולדתו בוטשאטש, אשר בגאליציה המזרחית. עגנון עזב את העיר ב-1908, ועלה לארץ-ישראל. כאמור, הוא שב למסע בן חודש באיזור ושהה בבוטשאטש כשבוע. את רשמי אותו מסע הוא העלה על הכתב כשמונה שנים לאחר-מכן ברומן הנודע "אורח נטה ללון" (פורסם ב-1939), ובו הוא מעלה את רשמיו מן העיר שהיתה ותהיה, מעתה ואילך, מוקד משמעותי בכתביו.

לקורא ב"אורח נטה ללון", מצטיירת עיר שוקעת, שיהודיה המעטים חיים בין ובתוך חורבות, שכול ועוני בכל פינה כשכית המדרש הישן, מעוזו הרוחני של המקום, עומד להתרוקן כליל, ספרים בודדים מונחים על מדפיו וכולו זועק עזובה. האורח, שזה מקרוב בא, מנסה בתחבולות שונות להחיות את המקום ולהשיב לעיר, באמצעות החייאתו של בית המדרש, מקצת מעולמה המפואר, אולם תקוותו נגוזה והוא עוזב את העיר, אגב זניחת סיכויי קיומו של בית המדרש בפרט ושל העיר בכלל.

מאותו מוקד של חיים מלאי תורה נותר בידי האורח מפתח בית המדרש, אותו הוא מגלה באקראי, והתקווה היחידה השמורה לאורח שנפרד לעד מ"ביתו" הישן לטובת ביתו בירושלים, נעוצה במאמרם של חז"ל, שעתידיים בתי כנסיות ובתי מדרשות לקבוע עצמם בארץ-ישראל. המספר, שכאמור בנה את ביתו בירושלים, ממתין להם שיתגללו ויבואו, כשמהפתח מוכן ומזומן אצלו והוא חותם את היצירה בהודאה "תם מעשה האורח ונשלמו מעשיו שבשבוש".

כעבור שבעים ואחת שנים בדיוק, באוגוסט 2001, יצאנו קבוצה בת שלושים אנשים, חלקם ילידי בוטשאטש, לביקור בעיר שבה נולדו וחיו הם או אבותיהם ולמקום שהוא בגדר מרחב ספרותי מוכר לשוחרי יצירת עגנון. זו היתה גם עוד עיר, אחת מגי רבות, שביקרנו במהלך המסע בגאליציה, שמאות אלפי יהודיה נרצחו ונטבחו והעדויות האילמות היחידות שנותרו היו לרוב בתי כנסת או שרידיהם, כבטרנוב או בית הכנסת המרשים ביופיו שבלנצוט וכמובן בית הקברות היהודי שבעיר קראקוב הסמוך לבית הכנסת שייסד הרמ"א. יתר המצבות, כאלה שבאשוויץ ובירקנאו, הוקמו שנים רבות לאחר השמדת יהודי אירופה, והן נטועות במרחבים עצומים שלווים ומוריקים של מה שהיה גיא ההריגה, שאין הדעת יכולה להכיל ואין הפה יכול לתאר.

יעד הביקור המרכזי היה כאמור בוטשאטש, אך רגע לפני שנחצה את הגבול לאוקראינה בבואנו ללבוב (למברג), הגענו למקום קסום במחוז לובלין, שבו השמש זרחה והשיטה פרחת ובצילים של עצי אורנים, בחורשה מוסתרת

למעלה: בית הקברות בבוטשאטש.

בסיפורים שעניינם בית הכנסת הגדול, מתאר עגנון ובהרחבה, לבד ממראה הבית הפנימי והחיצוני, את מראה ותולדות הכלים והחפצים שהיו במקום התפילה בעל העוצמה הזו. כך למשל מתואר כסא אליהו, וגלגוליה המיוחדים של הנברשת המלוטשת, ומעשה המנורה זוכה להרחבה רבה וכן יתר הכלים כגביע הקידוש והכירור ששימשו את המתפללים, שגרשו את בית הכנסת בימות החול, בשבתות וביתר ימי המועד. מכל אלה לא נותר זכר ועגנון חותם כמעט כל סיפור במשפטי קינה על החשיכה שירדה לעולם בבוא "השיקוף המשומם עם סיעת הטמאים הארוכים כבה האור" (עיר ומלואה, עמ' 27).

במעבר הגבול מפולין לאוקראינה החל המסע, שעבור אחדים היה מפגש חוזר וטעון עם האין ועם הזכרון המלא של חיים שלמים שנגדעו. עבור אחדים היו שני הספרים "אורח נטה ללון" ו"עיר ומלואה", השונים, שלא לומר מהופכים זה מזה, "בדקר" להכרת העיר כשהבדיון והמציאות מזינים זה את זה.

בוטשאטש שוכנת בין הרים וגבעות, והדרך אליה זרועה בשדות חיטה ותירס וזהובים, ושדות חמניות אינסופיים. עצי ליבנה ואשוח גדולים, כפרים מצויירים שחזיתם מקושטת בפרחים, גינות ירק ומקשאות, חורשות ירוקות, יערות ונחלים. ואכן בספר הזכרון לבוטשאטש, שבעריכת ישראל כהן, מתאר עגנון את העיר וסביבותיה כגן עדן תחתון ונראה כי הנוף והיופי נשתמרו בה, למרות שהעניות מבצבצת מכל פינה. איכרים קשיי-יום, את המים שואבים מהבאר בחצר, העגלות בעלות גלגלי העץ הן כלי תעבורה שגור, ועל אם הדרך ניצבים זקנים וזקנות המוכרים מעט תפוחי-עץ, עגבניות וקלחי תירס. הנוף הרוגע קידם את פנינו בתחנתנו הראשונה, בית הקברות של העיר בוטשאטש, הנמצא בגבעה סמוכה לעיר ומשקיף עליה, טבול כולו בירוק "שופע ועולה, שופע ויורד... ממש קבר בקבר מגיע", כדברי האורח, והוא שראינו. כל מצבה כאן היא שיר וסיפור בפני עצמו. אמנם המצבות העתיקות עומדות צפופות ועקומות, אך ניתן לקרוא בחלקן פיוטים וחרוזים החקוקים עליהן ובקלות רבה זיהינו שמות עבריים, חלקם מוכרים לנו מיצירות עגנון וחלקם נושאים את שמות חברי הקבוצה. את המצבות החדשות, משנות הארבעים

בוטשאטש: הריסת הקלויזשטרן – בית המדרש היחיד ששרד.

ואילך, הרסו לטובת כביש שנבנה בסמוך, ובגיא קטן, הגובל בחלקת בית הקברות, פינו משאיות אשפת בניין, שמאוחר יותר נודעה לנו תכולתה.

גבעת הפאדור היתה תחנתנו השנייה. בסיפור "בית המועצות הגדול" מצוין הפאדור כמקום שבו נהגו היהודים לטייל בשבתות, ושם נורו ונבלעו בכור הענק, שכרו לעצמם, אלפי יהודים בבוא השיקוף לעיר. כיום נטוע שם יער עבות ובסבך עציו נמצא בור גדול שבשוליו מצבה אפורה ופשוטה. גם שם נישא קריש והודלקו נרות נשמה, כשאת המצבה הגדולה יותר, על שפתו של בור עצום יותר, לא הצלחנו לאתר. עגנון מוסיף ומספר באותו סיפור "תמים" כיצב עונו ונשרפו למוות במרחפי אותו בית מועצות אנשי העיר, אותם שלא הובלו לבלון ולא נלקחו לגבעת הפאדור, ולא נורו כשהלכו ברחובות העיר – "ומתחתיות ארץ מעמקי בור עד שמי השמים עלה קול זעקת היהודים... והגויים צוחקים ואומרים, הנה הם צועקים כמו בית תפילתם" (בית המועצות הגדול, עמ' 238).

בית תפילתם, מעוזם הרוחני של יהודי העיר, נמצא בטבור העיר. השניים שהם אחד – בית המדרש הישן הצמוד לבית הכנסת הגדול – שהופיעו ברכות מיצירות עגנון, התוו את גבולות חייה הרוחניים של העדה הקדושה. מלבד בתי הכנסת של בעלי האומניות כבית הכנסת של החייטים והקלויזים של החסידויות השונות כצ'ורטקוב וויז'ניץ, מציין עגנון באחדות מיצירותיו את בית הכנסת הגדול (הישן) שרק שרידים ממנו נותרו והוא ממוקם ברחוב היהודים שמאחורי הסטריפא, שעל חורבותיו נבנה בית יראתם ולפי המסורת "בליל תשעה באב הוא מוריד דמעות ככותל המערבי" (סיפור פשוט, עמ' קפד). עגנון מבדיל בין חובשי בית המדרש הלמדנים המופלגים, המשמרים עימם ניחוחות קודש של ימים עברו, ואשר בו עדיין לומדים תורה ומרחיבים דעת, לבין תפקידו של בית הכנסת הגדול שיועד לתפילה בלבד, ושניהם כבועז ויכין של העיר בוטשאטש.

"... עמדו ובנו בית מדרש לתורה ולתפילה. זה בית מדרשנו הישן שהתורה בעלת בית שם. העשירו – בנו את בית הכנסת הגדול. זה בית הכנסת הגדול שהוא מעוז לישראל, שעל כל צרה שלא תבוא באים לשם ומרבים בתפילה ואלוקינו מרחם ומצילנו מכל רע" (עגנון, ספר בוטשאטש).

בית הכנסת הגדול ובית המדרש הישן, הסמוכים זה לזה ושבעבר קיר אחד היה משותף להם, נמצאים ברחבת השוק של העיר בוטשאטש. נכנסנו אל לב העיר במסלול שהתווה לנו האורח, ולפי דבריה של הגב' אמונה ירון, שערכה ביקור בעיר ב-1996, קירותיו של בית הכנסת הגדול נתמכו על-ידי פגיומים ושראש העיר הבטיח

בוטשאטש: הריסת הקלויזשטרן – בית המדרש היחיד ששרד.

ישיר למחיקת העולם היהודי, ולמעשה מה שעגנון תיאר ושיער שיקרה, ובהכרח שיהיה, עוד לפני הפורענות הגדולה! אולי היה בזה מן הסמליות, שביום הולדתו הלועזי של עגנון 8.8, באנו ותיעדנו את חורבנו הממשי של המעוז האחרון של החיים היהודיים שרחשו כאן, בלב ליבה של העיר שהפכה לסמל, לא רק ביצירת עגנון, אלא לעולם ומלואו ששרידו החשוב נמחה כליל כעת.

ההפתעה הגיעה מכיוון אחר. עזבנו את בוטשאטש, בתום שלושה ימים עמוסים, שותפים לקינה על העיר והרוגיה, וכעת גם על בית המדרש, ועשינו דרכנו לקייב דרך צ'ורטקוב, מז'יבוז' (הבעש"ט), ז'יטומיר (ביאליק), ברדיצ'ב (ר' לוי-יצחק), טרנופול, כשידענו שהמסע ייחתם בבאבי-יאר שבפאתי קייב. ביום שלפני האחרון נסענו כשלוש שעות בדרכנו לאומן, כשאנו עוברים אותו נוף ידוע משכבר.

אומן היא עיירה שקטה ומוזנחת משהו, שלא לומר סתמית, כשבשוליה, סמוך לקברו של ר' נחמן מברסלב, שהפך למעין מצודה והמשתרע על שטח גדול למדי, היא מלאת חיוניות. מסביב נהמו טרקטורים ופועלים אוקראינים עבדו במרץ בהקמתם של קלויז ואכסניה לחובשי בית המדרש העתיד לקום בשטח גדול שהוקצה להם כאן.

תנופת הבנייה הפרה את שלוות המקום והשלטים בעברית צדו את העין לכל אשר תפנה. בקרוב, כך בישר שלט אחד שנתלה על מבנה גדול ולבן, ייפתח כאן הסופרמרקט "שערי ציון" ובית המלון הכשר, בן כמה קומות, כבר מלא לקראת ראש השנה. מבקרים לא מעטים רחשו סביב הקבר, המקווה ובית הכנסת, ונראה לרגע כי הגלות קמה לתחיה.

מן הסתם, בעוד אנו משוטטים באומן, המשאיות בבוטשאטש כבר כילו לפנות את שרידיו החריבים של בית המדרש הגדול, ורק פה, באומן, חדוות הבניה בעיצומה.

היינו שם כשעה ושכנו לקייב לטקס התייחדות בבאבי-יאר. בבוקר שלמחרת חזרנו לארץ, כשבאומן בונים ומתרחבים, ואילו שם, במה שהיה מקדש מעט לעיר ומלואה, לא נותרה אבן על אבן.

שבקרוב יחלו בשיפוצים על-מנת לשמר.

הכניסה לעיר דמתה לתיאורי האורח שברומן. בכביש צר ומוזנח יחסית, קידמה את פנינו באר המים ששתה ממנה סובייסקי מלך פולין, כשהיא עודנה נובעת מים, והבתים בני קומה אחת ושתי קומות, עליהם העיד המספר בנימת אכזבה, כי השתנו מאוד ולא היו "כמות שראיתי אותם בקטנותי". היטיב לחלוק תחושה זו מר מרדכי הלפרן, יליד העיר ואחד מניצולי הבורדים, שזכרוננו המצוין סייע לנו רבות בזיהוי כל מקום ואתר, שאף הוא ציין "הכל היה יותר גדול".

בהתקרבונו אל רחבת השוק אפופי התרגשות מן הסטריפא הזורם ועצי הערבה הרכונים על גדותיו, הגשר השחור, בית יראתם, הגימנסיון ובית העם, המוזיאון הקטן שפינה מיוחדת בו מוקדשת לעגנון ורחוב על שם עגנון נושק לסטריפא, ומכל עבר הרים וגבעות, ורחובות קטנים ושכילי עפר מוזנחים, ומי מן האנשים מזהה את בית סבו ואת בית אביו וההתרגשות רבה. מטפסים ועולים ברחוב היהודים ומר הלפרן מצביע על ביתו ועל הבונקר שבו הסתתר עם בני משפחתו, וממעל שרידי המבצר וגבעת הפאדור המרופדת אורנים ועצים ומנומרת בפרחים ופרפרים, בדיוק כאלה שהפיחו שלוות עולם בבית הקברות. אוראז, שמנו פעמינו לאותו בית שתיאר עגנון אינספור פעמים, שבצורתו דומה היה "לקציצה של תפילין".

בסמוך לרחבת השוק הבחנו בגדר עץ גבוהה שחצצה בין רוכלי השוק למבנה שהתווה עבורנו המספר ב"אורח נטה ללון", ומר הלפרן הנחה אותנו, שכאן ממש, סמוך ונראה, נמצאו בית הכנסת הגדול ובית המדרש הישן.

כאמור, בית הכנסת הגדול אשר עמד לנגד עגנון, נבנה בסמוך לבית המדרש הישן: "משהגדילה העיר ונחרבו יושביה... נתמלא בית המדרש והיו מצטמתי... נתנו טובי העיר את דעתם לכנות בית חדש מיוחד לתפילה" ("עיר ומלואה", עמ' 17 וראה גם "אורח נטה ללון", עמ' 184). הירשל, למשל, נוהג להתפלל שחרית בבית הכנסת הגדול ש"חביב עליו בית גבוה זה שמקומר ככיפת הרקיע ומצויר בציורים נאים" ("סיפור פשוט", עמ' קע"ו).

לו היינו מקדימים בשבוע, ייתכן והיינו זוכים לראות מקצת ממה ששרד מבית המדרש היחיד שנותר. מאותו "מעוז לישראל" היו ערימות עפר, תילי אבנים וקורות עץ, כשטרקטורים מחרישי אוזניים נוגסים בו עוד ועוד והופכים את שרידי אותו עולם לעיי חורבות. הרוכלים והתגרניות בשוק, שבקרוב יתפנה עוד מקום למכולתם, אישרו בפנינו "סינגוגה", וזאת לאחר שהאחראי להריסות ניסה לסלקנו ולטעון שזהו "משהו אחר"...

עמדנו והתבוננו. וצילמנו. הטרקטורים והמשאיות העמוסות שברי אבן וחול המשיכו בקדחתנות את עבודתם, וקיר אחר קיר נשמט ונפל, הרס מוחלט. היה זה מעין המשך